

ДЯКІН Я.О., КАЛАТУР М.В.

**ПІДХОДИ ДО ПЕНАЛІЗАЦІЇ УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО
УШКОДЖЕННЯ У ЗАГАЛЬНІЙ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ НОРМАХ КК УКРАЇНИ****APPROACHES TO PENALIZING INTENTIONAL GRIEVOUS BODILY HARM
IN THE GENERAL AND SPECIAL PROVISIONS OF THE CRIMINAL CODE
OF UKRAINE**

У статті розглянуті підходи до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній (ст. 121) та спеціальних (ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350, ч. 3 ст. 377 ч. 3 ст. 398) нормах Кримінального кодексу України. Проведений порівняльний аналіз з аналогічними нормами Кримінального кодексу України 1960 року. Встановлена відсутність єдиного законодавчого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах Кримінального кодексу України. Обґрунтована доцільність включення до санкції ч. 1 ст. 121 Кримінального кодексу України, крім позбавлення волі на певний строк, інших менш суворих видів покарання, зокрема, обмеження волі та штрафу. Також обґрунтована доцільність впровадження у кримінальне законодавство більш уніфікованого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження шляхом використання уніфікованої теорії пеналізації всіх складів кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що наявний у чинному Кримінальному кодексі України підхід до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження безпосередньо пов'язаний з достатньо широкою диференціацією кримінальної відповідальності за це діяння у спеціальних нормах, які мають обов'язковою ознакою спеціального потерпілого. Санкції цих норм безальтернативні і включають лише один вид покарання – позбавлення волі на певний строк, а мінімальні та максимальні розміри цього строку різняться залежно від ознак спеціального потерпілого. Вбачається доцільним впровадження більш уніфікованого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження шляхом використання уніфікованої теорії пеналізації всіх складів кримінальних правопорушень, складові якої застосовані при розробці проекту Кримінального кодексу України. Також задля реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності доцільним вбачається застосування альтернативних санкцій за умисне тяжке тілесне ушкодження, які б включали не тільки позбавлення волі на певний строк, а й обмеження волі та штраф.

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, умисел, тяжке тілесне ушкодження, загальна норма, спеціальна норма, пеналізація, покарання.

The article examines approaches to penalizing intentional grievous bodily harm in the general (Article 121) and special (Part 3 of Article 345, Part 3 of Article 345-1, Part 3 of Article 346, Part 3 of Article 350, Part 3 of Article 377, Part 3 of Article 398)

© ДЯКІН Я.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Наукової лабораторії з проблем протидії злочинності (Національна академія внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0002-6943-0151>

© КАЛАТУР М.В. – доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни (Навчально-науковий інститут права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ) <https://orcid.org/0000-0001-6146-9468>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

provisions of the Criminal Code of Ukraine. A comparative analysis is conducted with similar provisions of the Criminal Code of Ukraine of 1960. The absence of a single legislative approach to penalizing intentional grievous bodily harm in the general and special provisions of the Criminal Code of Ukraine is established. The expediency of including in the sanction of Part 1 of Article 121 of the Criminal Code of Ukraine, in addition to imprisonment for a certain period, other less severe types of punishment, in particular, restriction of liberty and a fine, is substantiated. The feasibility of introducing a more unified approach to penalizing intentional grievous bodily harm into criminal legislation by using a unified theory of penalizing all elements of criminal offenses is also substantiated. It is concluded that the approach to penalizing intentional grievous bodily harm in the current Criminal Code of Ukraine is directly related to a fairly wide differentiation of criminal liability for this act in special norms that have a mandatory feature of a special victim. The sanctions of these norms are without alternative and include only one type of punishment – imprisonment for a certain period, and the minimum and maximum amounts of this term vary depending on the features of the special victim. It is considered advisable to introduce a more unified approach to penalizing intentional grievous bodily harm by using a unified theory of penalizing all elements of criminal offenses, the components of which were applied when developing the draft Criminal Code of Ukraine. Also, in order to implement the principle of individualization of criminal liability, it is considered appropriate to apply alternative sanctions for intentional grievous bodily harm, which would include not only imprisonment for a certain period, but also restriction of liberty and a fine.

Key words: *criminal offenses against the life and health of a person, intent, grievous bodily harm, general norm, special norm, penalization, punishment.*

Постановка проблеми. Здоров'я людини в Україні на конституційному рівні визнається найвищою соціальною цінністю [1]. Для його захисту держава використовує різноманітні засоби. До таких засобів належать і кримінально-правові норми, які передбачають відповідальність за суспільно небезпечні посягання на здоров'я людини, найбільш небезпечним з яких є умисне тяжке тілесне ушкодження. Відповідальність за його спричинення передбачена як загальною нормою – ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України, так і спеціальними кримінально-правовими нормами, призначенням яких є охорона здоров'я певних осіб (спеціальних потерпілих) [2]. При цьому підходи до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах КК України не мають на сьогоднішній день уніфікованого характеру, що не сприяє реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності в частині призначення покарання.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням кримінально-правової охорони життя та здоров'я особи загалом і кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження, зокрема, присвячені праці О.М. Бандурки, В.І. Борисова, В.В. Голіни, О.О. Дудорова, К.В. Катеринчук, В.Ю. Коломійця, О.М. Литвинова, М.І. Мельника, О.М. Храмцова, В.В. Шаблістого, Н.М. Ярмаши, Яценка А.М. та ін.

Разом з тим на сьогоднішній день відсутні єдині підходи щодо визначення критеріїв пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах КК України.

Метою статті є визначення наявних підходів до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах КК України та розробка пропозицій щодо їх уніфікації.

Виклад основного матеріалу. В теорії кримінального права пеналізацію визначають переважно як діяльність законодавця щодо нормативного закріплення у кримінальному законодавстві видів та розмірів покарань за конкретні склади кримінальних правопорушень. Результатом цього процесу є створення потенційної кримінальної відповідальності, яка реалізується судом через призначення конкретного виду та розміру покарання [3, с. 36].

Пеналізація є методом реалізації кримінально-правової політики держави. Вона виражає державну оцінку суспільної небезпечності тих чи інших діянь і слугує інструментом протидії злочинності. Як зазначає В.Я. Медвідь, пеналізація та депеналізація дозволяють державі гнучко реагувати на соціальні зміни, формуючи адекватне правове поле, яке сприймається суспільством [4, с. 262].

Кримінальний закон України диференціює відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах. До спеціальних норм слід, зокрема, віднести: норми, що охороняють суспільні відносини у сфері охорони авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та журналістської діяльності (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, журналіста, державного чи громадського діяча, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч. 3 ст. 345, ч. 3 ст. 345-1, ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350 КК України); норми, що охороняють суспільні відносини у сфері правосуддя (погроза або насильство щодо судді, народного засідателя, присяжного, захисника чи представника особи (ч. 3 ст. 377 ч. 3 ст. 398 КК України) [2].

Потенційна кримінальна відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження як наслідок пеналізації цього діяння реалізована у чинному КК України таким чином.

Частина 1 ст. 121 КК України встановлює покарання за так зване просте умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто таке, що не містить ані пом'якшуючих, ані обтяжуючих обставин. Санкція цієї кримінально-правової норми є відносно визначеною і передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років [2].

Санкції спеціальних кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження спеціальним потерпілим, дещо різняться. У частинах третіх статей 345, 345-1, 350, 377 КК України, які передбачають відповідальність за посягання на працівника правоохоронного органу, журналіста, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя, присяжного передбачені покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років, а у частинах третіх статей 346 та 398 КК України, які передбачають відповідальність за посягання на державного чи громадського діяча, захисника чи представника особи – від семи до дванадцяти років [2].

Критерії пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження повинні узгоджуватись з критеріями криміналізації цього діяння. Обов'язковим критерієм криміналізації діяння є відповідний ступінь його суспільної небезпечності. Аналіз ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених вищезазначеними статтями КК України, дозволяє стверджувати, що спеціальні норми містять обтяжуючі обставини умисного тяжкого тілесного ушкодження, оскільки одночасно посягають на два або більше безпосередніх об'єкта одним з яких є здоров'я особи.

Принцип формальної логіки дозволяє стверджувати, що ці спеціальні норми, які містять кваліфіковані склади, повинні мати більш суворі санкції ніж загальна норма.

Проте чотири з шести наведених спеціальних норм мають мінімальну межу санкції аналогічну загальній нормі (п'ять років позбавлення волі), що не відповідає законодавчо визначеному ступеню їх суспільної небезпечності. Інші ж дві спеціальні норми (частини треті статей 346 та 398 КК України) опосередковано визнають підвищений ступінь суспільної небезпечності посягань на встановлений порядок діяльності Президента України, Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Кабінету Міністрів України, Голови чи члена Вищої ради правосуддя, Голови чи члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду чи вищих спеціалізованих судів, Генерального прокурора, Директора Національного антикорупційного бюро України, Директора Бюро економічної безпеки України, Директора Державного бюро розслідувань, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Голови або іншого члена Рахункової палати, Голови Національного банку України, керівника політичної партії України, захисника чи представника особи [2] порівняно з посяганнями на діяльність інших спеціальних потерпілих від умисного тяжкого тілесного ушкодження, оскільки встановлюють мінімальну межу позбавлення волі у сім років.

Вбачається, що відсутність єдиного законодавчого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження у загальній та спеціальних нормах не забезпечує реалізації принципу соціальної справедливості у кримінальному праві, оскільки санкції цих норм передбачають різні розміри позбавлення волі як за тотожні за ступенем суспільної небезпечності діяння, так і однакові розміри за діяння різні за ступенем цієї небезпечності.

Звернемо увагу й на те, що у загальній нормі, яка передбачає обтяжуючі обставини умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), санкція визначає покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до десяти років. Однією з вищезазначених обтяжуючих ознак при цьому є спричинення смерті потерпілого за наявності якої страждає, крім здоров'я, й інша найвища соціальна цінність в Україні – життя людини. Однак максимальна межа позбавлення волі при цьому є меншою ніж у спеціальних нормах і становить, як зазначалось, десять років.

Оцінити реальну кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження у загальній та спеціальних нормах дозволяє аналіз судової практики призначення покарання. Так, за ч. 1 ст. 121 КК України за останні п'ять років позбавлення волі за це діяння призначалось переважно у межах п'яти-шести років, а за ч. 2 – семи-дев'яти років.

Так, наприклад, В. був засуджений за ч. 1 ст. 121 КК України до п'яти років позбавлення волі та звільнений від відбування цього покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України за спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження за наступних обставин.

В. розпилив з перцевого аерозолію хмару ядовитого сполучення хімічних елементів, призначених для враження ділянок тіла людини, слизової та ротової порожнини, очей, у бік З., який своєю чергою закрив обличчя руками та відвернувся, а В., скориставшись безпорадним станом потерпілого, наніс йому один удар тупим предметом, який тримав в руці, у задню частину голови, чим спричинив останньому тілесні ушкодження у виді лінійного перелому пірамідки скроневої кістки зліва, гострої лівосторонньої сенсоневральної посттравматичної приглухуватості, що належить до тяжкого ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які кваліфікуються за критерієм небезпеки для життя в момент заподіяння [5].

Наведений приклад судової практики актуалізує питання доцільності безальтернативності санкції, передбаченої ч. 1 ст. 121 КК України, яка містить лише один вид покарання – позбавлення волі. Такий законодавчий підхід зменшує можливості реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності. Стала судова практика призначення покарання за ч. 1 ст. 121 КК України у виді п'яти років позбавлення волі з подальшим звільненням винної особи від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України свідчить про доцільність включення до зазначеної санкції інших менш суворих видів покарання, зокрема, обмеження волі та штрафу.

На доцільність впровадження елементів відновного правосуддя у законодавство та судову практику України звертають увагу Бабанін С.В. та Корогод С.В., які акцентують увагу на потребі закріплення на законодавчому рівні заходів, спрямованих на долучення України у кримінально-правовій політиці до відновного правосуддя, необхідності суворої відповідальності так званих злісних кримінальних правопорушників та застосування заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, щодо осіб, які можуть бути виправлені без ізоляції від суспільства [6, с. 369].

Випадки призначення мінімального передбаченого санкцією покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (сім років позбавлення волі), також мають непоодинокі місця.

Так, наприклад, З. був засуджений до семи років позбавлення волі за ч. 2 ст. 121 КК України за наступних обставин.

25 грудня 2022 р. приблизно о 05 год. 00 хв. З., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, під час конфлікту, маючи умисел на нанесення тілесних ушкоджень, знаходячись за місцем свого проживання, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, тримаючи у руці кухонний ніж, що має колюче-ріжучі властивості, нанесла цим ножом своєму співмешканцю К. один удар в область лівого плеча, чим, згідно висновку експерта № 6680 від 26.12.2022 р., спричинила останньому тілесне ушкодження у вигляді одиночного сліпого колото-різаного поранення ділянки лівого плечового суглобу з ушкодженням пахової артерії та гострою крововтратою, яке кваліфікується як тяжке тілесне ушкодження за ознакою небезпеки для життя і перебуває у прямому причинному зв'язку з настанням смерті, внаслідок якого 25 грудня 2022 р. настала смерть К. [7].

Аналіз матеріалів судової практики за період 2021–2025 рр. свідчить про відсутність судових вироків за спеціальними нормами, які встановлюють відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, спричинене працівнику правоохоронного органу, журналісту, службовій особі чи громадянину, який виконує громадський обов'язок, судді, народному засідателю, присяжному, державному чи громадському діячу, захиснику чи представнику особи у зв'язку з виконанням цими особами покладених на них обов'язків.

Цей факт свідчить про поодинокість випадків спричинення тяжкої шкоди здоров'ю вищеведеним категоріям осіб, що викликає питання доцільності окремої криміналізації та пеналізації таких діянь, тобто надмірної диференціації кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження.

Така диференціація з'явилась лише у КК України 2001 р. КК України 1960 р. втілював дещо інші підходи як до криміналізації, так і до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження. Стаття 101 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України 1960 р. складалась з трьох частин. Санкція частини першої цієї статті передбачала покарання у виді позбавлення волі

строком від двох до восьми років; санкція частини другої містила такі кваліфікуючі ознаки як вчинення способом, що має характер мучення або мордування, або коли діяння сталося внаслідок систематичних, хоч би й не тяжких тілесних ушкоджень, та передбачала від трьох до десяти років позбавлення волі; санкція частини третьої цієї статті встановлювала покарання від п'яти до дванадцяти років позбавлення волі у разі спричинення смерті потерпілого або ж вчинення діяння особливо небезпечним рецидивістом [8].

Спеціальною нормою по відношенню до ст. 101 у КК України 1960 р. виступала ст. 189-4 «Заподіяння тілесних ушкоджень судді або працівникові правоохоронного органу», частина друга якої передбачала відповідальність за умисне заподіяння судді, працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам тяжких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, що каралось позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років [9].

Отже КК України 1960 р. проводив ширшу диференціацію кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження у загальній нормі, виділяючи у ст. 101 особливо обтяжуючі це діяння обставини, і значно меншу диференціацію, порівняно з КК України 2001 р., у спеціальних нормах, передбачивши як спеціальних потерпілих лише суддів, працівників правоохоронних органів та їх близьких родичів.

На наш погляд, підхід законодавця у КК 1960 р. до розглядуваного питання є більш виваженим, оскільки дозволяє уникнути зайвої криміналізації діянь, які не мають широкого поширення у суспільстві.

У теорії кримінального права обґрунтовувалась доцільність розробки єдиної загальної теорії пеналізації, придатної для всіх складів кримінальних правопорушень. На думку Н.О. Гуторової та Ю.А. Пономаренка така теорія має ґрунтуватися на принципах гуманізму, справедливості, економії репресії та ефективності. Критерії пеналізації повинні враховувати об'єкт посягання, форму вини, кваліфікуючі ознаки, характер і ступінь суспільної небезпечності [3].

Зазначені підходи запропоновані у проекті Кримінального кодексу України розділ 4.2 «Кримінальні правопорушення проти здоров'я людини» якого передбачає відповідальність за спричинення тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 4.2.6 проекту КК України). При цьому статті Спеціальної частини проекту КК України не містять санкцій. Спричинення тяжкої шкоди здоров'ю визнається злочином п'ятого ступеня, тобто тяжким злочином (ч. 6 ст. 2.5.9 проекту КК України). Санкції за кримінальні правопорушення передбачені ст. 3.2.8 проекту КК України згідно якої за злочин п'ятого ступеня тяжкості встановлюється покарання у виді строкового ув'язнення від 6 до 8 років [10].

До ознак, що підвищують тяжкість спричинення тяжкої шкоди здоров'ю на один ступінь, проект КК України, зокрема, відносить вчинення цього злочину щодо людини (чи близької їй людини) у зв'язку зі здійсненням нею службових повноважень чи виконанням професійних обов'язків, виконанням нею юридичного обов'язку або використанням її суб'єктивного права в публічних інтересах (п. 3 ст. 4.2.5 проекту КК України), що, згідно ст. 3.2.8 проекту КК України, карається строковим ув'язненням від 8 до 10 років [10].

Вищенаведене свідчить, що у проекті КК України запроваджені універсальні підходи як до криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь загалом, так і умисного тяжкого тілесного ушкодження (тяжкої шкоди здоров'ю) зокрема.

Висновки. Наявний у чинному КК України підхід до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження безпосередньо пов'язаний з достатньо широкою диференціацією кримінальної відповідальності за це діяння у спеціальних нормах, які мають обов'язковою ознакою спеціального потерпілого. Санкції цих норм безальтернативні і включають лише один вид покарання – позбавлення волі на певний строк, а мінімальні та максимальні розміри цього строку різняться залежно від ознак спеціального потерпілого.

Вбачається доцільним впровадження більш уніфікованого підходу до пеналізації умисного тяжкого тілесного ушкодження шляхом використання уніфікованої теорії пеналізації всіх складів кримінальних правопорушень, складові якої застосовані при розробці проекту КК України.

Також задля реалізації принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності доцільним вбачається застосування альтернативних санкцій за умисне тяжке тілесне ушкодження, які б включали не тільки позбавлення волі на певний строк, а й обмеження волі та штраф.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Гуторова Н.О., Пономаренко Ю.А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 32–49.
4. Медвідь В.Я. Узагальнення підходів до визначення понять пеналізації та депеналізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Серія «ПРАВО». Випуск 89: ч. 3. С. 258–263.
5. Кримінальна справа № 362/5658/19 // Архів Васильківського міськрайонного суду Київської області.
6. Бабанін С.В., Корогод С.В. Удосконалення санкцій кримінально-правових норм в умовах запровадження відновного правосуддя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 365–370.
7. Кримінальна справа № 335/2397/23 1-кп/335/291/2024 // Архів Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05#Text>.
10. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

Дата першого надходження статті до видання: 06.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.03.2026